

Arařtırma Makalesi/Research Article

Özbeklerin Ulusal Oluřum Tarihi

Bazarbai Ulukbek Uulu*

(ORCID: 0000-0002-3961-7409)

Makale Gönderim Tarihi

12.06.2023

Makale Kabul Tarihi

07.07.2023

Atf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Ulukbek Uulu, B., "Özbeklerin Ulusal Oluřum Tarihi", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/2 (Eylül 2023): 1968-1986.

APA: Ulukbek Uulu, B. (2023). Özbeklerin Ulusal Oluřum Tarihi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1968-1986.

Öz

Özbek Türkleri günümüzde Orta Asya Türk toplulukları içerisinde en kalabalıdır. Bununla beraber etnik yapı bakımından düşünöldüğünde de diğer Türk topluluklarına nazaran Özbeklerin farklılık gösteren birçok yanı vardır. Bu farklılıklar nedeniyle günümüzde de Özbeklerin ulusal oluşumu üzerinde tarihçi ve etnograflar arasında tartışmalar devam etmektedir. Tartışma konusunun başında Özbek halkının oluşumu ve tarih sahnesine çıkışı, farklı etnik grupların Özbek olarak nitelendirilmesi gelmektedir. Bu makalede tartışma konusu olan meseleler üzerine durulacak ve tarihçi ve etnografların farklı fikirleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özbek, Sart, Çağatay Türkleri, Tacik, Etnik Tarih.

National Formation History of the Uzbeks

Abstract

Uzbek Turks are the most populous among the Central Asian Turks communities today. However, when considered in terms of ethnicity, Uzbeks

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye, bazarbai.uulu@ogr.sakarya.edu.tr.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Turkey.

have many different aspects compared to other Turkish communities. Due to these differences, there are still debates among historians and ethnographers on the national formation of the Uzbeks. At the beginning of the discussion are the formation of the Uzbek nation and its emergence on the stage of history, the characterization of different ethnic groups as Uzbek. In this article, the issues that are the subject of discussion will be emphasized and the different ideas of historians and ethnographers will be put forward.

Keywords: Uzbek, Sart, Chagatai Turks, Tajik, Ethnic History.

Giriş

Özbeklerin etnik tarihi, diğer Türk topluluklarının etnik tarihleri içerisinde milletin oluşumu ve gelişimi hususundaki farklılıkları ile dikkate değer bir konudur. Çünkü birçok tarihçiye göre Özbeklerin ulusal oluşumu SSCB yönetiminin bölgede millî bir kimlik yaratma teşebbüsünün mahsulüdür. Bu fikre Rus Çarlığı ile SSCB döneminde yapılan nüfus sayımları ve etnografik çalışmaları delil olarak gösterilir. Bu çalışmada Özbeklerin ulusal oluşumu ile ilgili farklı görüşteki tarihçilerin fikirleri incelenecektir. Bununla birlikte Özbekleri oluşturan sub-etnoslar ve Özbek boylarının sayısı ile ilgili görüş ayrılıkları, Orta Asya'daki Türk ve Türk olmayan halk ve boyların Özbek boylarının listesine eklenmesine dair meseleler incelenip okuyucuya sunulacaktır.

Özbeklerin Tarih Sahnesine Çıkışı ve Ulus olarak Şekillenme Yolculuğu

Tarihte Özbeklerden ilk olarak Hamidullah Kazvinî *Tarih-i Guzide* adlı eserinde bahseder. Hamidullah Kazvinî'nin aktardığı bilgilere göre Özbekler 1335 yılında İran sınır bölgelerine saldırıya geçmişlerdir. Diğer bir tarihçi Nizameddin Şamî ise 1377 yılında Timur'a karşı isyan başlatan ancak başarısız olan Sarı Boğa ile Adilşah'ın Deşt-i Kıpçak'taki Özbeklere sığındığını yazar. Şerefeddin Ali Yezdî 1397 yılında Altın Orda yöneticisi Timur Kutluk'un Timur Devleti'ne gönderdiği elçileri Özbek elçileri olarak zikreder.¹

¹ P. P. İvanov, *Oçerki po İstorii Sredney Azii*, Moskova 1958, s. 21; A. İlhamov, L. Jukova, *Etničeskiy Atlas Uzbekistana*, 2002, s. 271.

Yerel kaynaklardan Hive Hanlığı yöneticisi Ebulgâzi Bahadır Han'ın *Şecere- i Türk* adlı eseri Özbekler hakkında şöyle bir bilgi verir: "Tokta Han öldükten sonra Tuğrul Han'ın oğlu Özbek Han, han oldu. İlini on üç yaşında iken dedesinin izni ile zapt edip aldı. Tahta çıktıktan sonra herkese mertebesine layık hürmetler edip hediyeler verdi. İl ve ulusunu İslam dinine davet etti. Bütün halk, o devlet sahibinin sebebi ile İslam ile müşerref oldu. Ondan sonra bütün Cuçi iline Özbek ili dediler. Ta kıyamete kadar da öyle söylenecek gibi görünmektedir."²

Şecere- i Türk'ten anlaşıldığı kadarıyla Özbek ili Altın Orda hükümdarı Özbek Han zamanında kurulmuştur. Fakat Özbek ilinin kurulmasıyla günümüz Özbek Türkleri halk veya ulus olarak o dönemde şekillenmesini tamamlamıştır demek zordur. Hatta bazı tarihçilere göre Altın Orda Devleti yıkıldıktan sonra XV. yüzyılın ilk yarısında kurulan Ebu'l Hayr Han'ın (1428-1468) Özbek Devleti³ sırasında da Özbekler ulusal oluşumunu tamamlayamamıştır. Çünkü hem Özbek Han (1313-1341) yönetimi altındaki Altın Orda devletinde hem de Ebu'l Hayr Han'ın kurduğu Özbek Devleti içerisinde Türkçe ve Moğolca konuşan farklı boylar vardı. Sonradan o boylardan bazıları Özbeklerden ayrılarak Nogay, Kazak ve Karakalpakları oluşturdu. Bundan da anlaşıldığı üzere o zamanlar Özbek kelimesi belli bir ulusun değil siyasi bir birleşmenin adı olmuştur.⁴ Şunu söylemek gerekir ki Özbek Han ve Ebu'l Hayr Han zamanındaki siyasi olaylar daha sonra ulus olarak şekillenecek Özbeklerin zeminini hazırlamıştır.

Özbeklerin ayrı bir millet bilincine ulaşmaya başlaması ilk aşaması Ebu'l Hayr Han'ın torunu Muhammed Şibânî Han (1500-1510) zamanında olmuştur denilebilir. Çünkü Ebu'l Hayr Han vefat edince Özbeklerden Nogayları, Kazakları ve Karakalpakları oluşturacak olan Türk ve Moğol boyları ayrılmıştı. Muhammed Şibânî Han ise o olaylar sırasında kendine bağlı Türk ve Türkleşmiş Moğol boyları ile Deşt-i Kıpçak'ı terk ederek Maveraünnehir'e gelir ve 1500-1510 yılları arasında

² N. Demir, *Ebulgâzi Bahadır Han- Şecere- i Türk Türkün Soy Kütüğü*, Altınordu yayınları, 2020, s. 188- 189.

³ Tarihçiler bu devleti "Göçebe Özbek Devleti" olarak tanımlıyorlar. Göçebe Özbek Devleti hakkında geniş bilgi almak için bkz: B. Ahmedov, *Gosudarstvo Koçevih Uzbekov*, Moskova- 1995

⁴ S. Yılmaz, *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi*, Ankara- 2008, s. 15.

Timurluların bölgedeki hâkimiyetine son verir. Bu olaydan sonra Maveraünnehir ve Harezm bölgesinde ilk olarak Özbek adı ortaya çıkar.⁵

Özbek kelimesi siyasi bir birleşmenin adı şeklinde XIV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Ancak Özbekler bir millet olarak SSCB döneminde şekillenmesini tamamlayabilmiştir. Buna SSCB'nin terkinde, Özbekistan SSC'nin kurulmasıyla komünist partinin yeni kurulan Cumhuriyet içerisinde yaşayan bütün etnik grupları resmî belgelerde Özbek olarak kaydetmek, radyo, gazete ve dergilerde Kıpçak, Mangıt, Bin, Nayman gibi etnik terimleri kullanmamak kararının alınması neden olmuştur. Diğer yandan pamuk yetiştirmek için Mirzaçöl, Şirabad, Karşı ve Fergana Vadisinin merkezindeki çöllere sulama kanallarının vasıtasıyla su getirilerek pamuk yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak pamuk tarlalarını genişletmek için işçi gücü azdı. Bu nedenle Komünist parti dağlık bölgelerdeki göçebe, yarı göçebe ve küçük etnik grupları, yukarıda saydığımız çöllere göç ettirerek yerleşik hayata geçirmiştir. Komünist partinin baskısı altında o etnik grupların dili ve medeniyeti yok olmuştur. Böylece onlar komünist partinin oluşturmak istediği "Özbek Ulusu" gayesinin kurbanı olmuşlardır. SSCB'nin Özbekistan SSC'inde yürüttüğü etnik politikalar XX. asrın 80'li yıllarına gelince kendi neticelerini vermeye başlamıştır ve büyük ölçüde Özbek kelimesi etnik anlam ve içerik kazanmıştır.⁶

Özbekleri Oluşturan Sub-Etnoslar Meselesi

Günümüz Özbek Türklerinin etnik tarihi incelenince Özbekler üç büyük sub-etnosun⁷ birleşmesinden ortaya çıktığı görülür. O sub-etnosların birincisi en eski zamanlardan itibaren şehir ve köylerde

⁵ A. Askarov, *Uzbek Halkining Etnogenezi va Etnik Tarihi*, Taşkent- 2007, s. 265-266.

⁶ Özbek etnik adını halk hemen kabul etmemiştir. Hatta 1930'lu yıllara kadar Özbekistan SSC içerisindeki halkın büyük bir kısmı kendilerini resmî belgelerde Türk, ülke adı ise Türkistan olarak ilan edilmesi taraftarıydı. Bkz: A. Askarov, *a.g.e.*, Taşkent- 2007, s. 309-310, 315.

⁷ Kendi etnik adına sahip olan ve dillinde, kültüründe, geleneklerinde, hayat tarzlarında farklılıklar bulunan büyük etnosa ait küçük etnoslara "Sub-Etnos" denilmektedir. Yu. Bromley "Oçerki Teorii Etnosa" adlı eserinde sub-etnosların ortaya çıkışını üç faktör ile açıklamaya çalışmıştır. O faktörlerin ilki, eskiden bir etnos olan ancak daha sonra etnik mahiyetini yitirmiş etnoslardır. İkincisi ise ortak yönlerinin farkına varan eski etnografik gruplardır. Üçüncüsü belirli kültürel özelliklere sahip sosyal topluluktur (Yu. V. Bromley, *Oçerki Teorii Etnosa*, Moskova- 1983, s. 83).

yaşayan yerleşik hayat tarzındaki ahali ile MS I. bin yıl sonlarından itibaren Maverünnehir'e göç etmeye başlayan Türk kökenli boyların karışımından doğan Sartlardır⁸. İkinci büyük sub-etnos ise Şibanî Han önderliğindeki göçebe Özbeklerden önce Maverünnehir ve Harezm'e gelen Türk ve Moğol boylarıdır (Bu boylar kendilerini Çağatay Türkleri olarak tanımlıyorlardı). Üçüncü büyük sub-etnos XV.-XVI. yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak'tan gelen göçebe Özbek boylarıdır.⁹ Ancak Özbekistan bağımsızlığa kavuştuğu ilk yıllarda ülke yönetiminin yürüttüğü etnik politikalar sonucunda Sartlar haricinde diğer iki sub-etnosu görmezden gelme çabaları da olmuştur. Örneğin; Özbekistan'ın ilk Cumhurbaşkanı İslam Karimov, 1998 yılında yayınladığı *Tarihiy hotirasiz kelacak yuk* adlı eserinde Özbek milleti hiçbir zaman göçebe halk olmamış tam tersine şu topraklarda ta eskiden beri çiftçilik, zanaat ve ticaret ile uğraşan yerleşik hayat süren (Sartlar) halk olmuştur diye söyler. Tarihçi A. Askarov, İ. Karimov'un bu fikrini ülke yönetimi tarafından tarihçi ve etnograflara verilen bir sinyal ve vazife olarak değerlendirir. *Uzbek Halkining Etnogenezi va Etnik Tarihi* adlı eserini ise Karimov'un tarihçilere verdiği vazife ve sorumluluk çerçevesinde yazıldığını beyan eder.¹⁰ Nosirov ise Karimov'un fikrine benzer yorum yaparak Özbekler Maverünnehir'e daha sonra geldi ve onlar göçebe idi gibi fikirleri tamamen inkâr eder.¹¹

Yukarıdaki örnekten de anlaşıldığı üzere SSCB ve Özbekistan bağımsızlığa kavuştuğu yıllarda Özbeklerin ayrı bir halk olarak

⁸ Hindi dilinden Türkçeye geçen Sart kelimesi tüccar anlamına gelmektedir. Bartold'un yazdıklarına göre İpek Yolu güzergâhındaki ticari yollar Fars kökenli Taciklerin kontrolüne geçerken Türk ve Moğol boyları Taciklere tüccar anlamına gelen "Sart" etnik adını vermişlerdir. Moğol istilası zamanında ise Sart etnik adı belli bir kavimin değil, Müslüman dinini kabul eden ve kültür olarak Farsların etkisi altındaki Maverünnehir ahalisinin hepsine kullanılmıştır. Örneğin Moğollar Müslüman inancındaki Karluk yöneticisi Aslan Han'a "Sartaktay" dedikleri tarihi kaynaklarda zikredilir. Bundan sonuç olarak denilebilir ki Sartlar hem Fars hem de Türk kökenli boyların karışımından ortaya çıkmıştır (V. V. Bartold, *Soçineniya, Tom II, C. 2, Raboti po Otdelnim Problemam Istории Sredney Azii*, Moskova- 1964, s. 527).

⁹ İ. Cabborov, *Uzbek Halki Etnografyasi*, Taşkent-1994, s. 80- 81; S. Gubayeva, *Ferganskaya Dolina, Etničeskiye Prosesi na Rubeje XIX.- XX. vv.*, Saarbrücken- 2012, s. 87.

¹⁰ A. Askarov, *a.g.e.*, Taşkent- 2007, s. 338.

¹¹ Bu yazarın eserinin "Özbekler Şacarasi" bölümünde ileri sunduğu birtakım görüş ve fikirlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. U. Nosirov, *Uzbeklar Şacarasi: Etnik Tarihga Holis Nazar*, 2012, s. 335.

şekillenme sürecini mümkün olduğu kadar eskiye götürme çabaları olmuştur. Örneğin B. Ahmedov, Özbekler halk olarak X.-XI. asırda oluştuğunu söyler. Ona göre Karahanlı Devleti'nin kurulmasıyla Altay, Yedisu ve Doğu Türkistan'dan Maverâünnehir ve Harezm'e göç eden Türk kökenli Türgiş, Tuhsi, Karluk, Çigil, Oğuz, Argın ve başka boylar yerli halk ile karışarak Özbek halkını oluşturmuştur. Birde X.-XI. asırlarda Karluk-Çigil lehçesi temelinde günümüz Özbek dili de tamamen şekillenmiştir.¹² Diğer Özbek tarihçi ve etnografları da Ahmedov'un fikrine benzer yorumlar yaparak Karahanlı Devleti döneminde günümüz Özbeklere has Türkî etnosun ortaya çıktığını ve aynı dönemde halkın kimliğini belirten hudut, dil, medeniyet, malum bir devlet dairesinde olmak ve en önemlisi toplumdaki insanlar kendilerini belli bir halk olarak görmeye başladıklarını yazmıştır.¹³

B. Ahmedov ve diğer tarihçiler muhtemelen yukarıda saydığımız üç sub-etnosun (Sart, Çağatay Türkleri ve Göçebe Özbekler) içinden Sartları hesaba alarak Özbeklerin X.-XI. yüzyıllarda ayrı bir halk olarak şekillendiği sonucuna varmıştır. Ancak günümüzde bile Sartların kökeni hakkında tartışmalar devam etmektedir. Tarihçi Terentev kendi eserlerinde tartışmalı Sart problemine değinir. Ona göre Sartların, Türk ve Farsların karışımından ortaya çıktığı bir gerçektir. Nitekim Sartların kalabalık olmaları ve Orta Asya'daki diğer halklara benzersizliği açısından onları ayrı bir halk olarak değerlendirme sonucuna varır.¹⁴ *Ferganskaya dolina: etniçnost, etniçeskiye processı, etniçeskiye konfliktı* kitabında "Sartların hayat tarzına, geleneklerine, örf ve adetlerine en önemlisi tip olarak bakılacak olursa onları Fars, konuştuğu diline bakacak olursak Türk, eğer yukarıdaki tüm işaretler eşdeğer kabul edilirse o zaman Sartlar ayrı bir halk olarak kabul edilebilir" ifadesi kullanılır.¹⁵

Karmışeva, Tacikistan ve Özbekistan'ın güney bölgelerindeki halkların etnik tarihe ait yaptığı çalışmasının neticesinde XV.-XVI.

¹² B. Ahmedov, *Tarihdan Saboklar*, Taşkent-1994, s. 199.

¹³ K. Şaniyazov, *Uzbek Halkining Şakllanış Carayoni*, Taşkent- 2001, s. 318; A. Askarov, *a.g.e.*, Taşkent- 2007, s. 333- 334; A. H. Doniyorov, O. Buriev, A. A. Aşirov, *Markaziy Osiyo Halklari Etnografyası, Etnogenezi va Etnik Tarihi*, Taşkent- 2011, s. 59.

¹⁴ S. Abaşın, V. Buşkov, *Ferganskaya dolina: etniçnost, etniçeskiye processı, etniçeskiye konfliktı*, Moskova- 2004, s. 43.

¹⁵ S. Abaşın, V. Buşkov, *a.g.e.*, Moskova- 2004, s. 52.

asırlarda Maveräünnehir ve Harezmi'e gelen Göçebe Özbekler dışında Sartlar ile Çağatay Türkleri kendilerini Özbek olarak tanımlamadığı sonucuna varır. Karmışeva'ya göre Sartların çoğunluğu genel olarak Taciklerden, az bir kısmı Çağatay Türklerinden oluşuyordu.¹⁶ Maveräünnehir ve Harezmi'e Göçebe Özbeklerden önce gelerek yerleşen Türk ve Moğol boyları ise XIX. asrın sonu XX. asrın başlarında bile kendilerini Özbek değil Türk olarak tanımlıyorlardı. İşin ilginç yanı Özbekler bile yukarıda sayılan iki grubu Özbek olarak görmüyorlardı. Bundan dolayı Karmışeva etnik tarihe ait kaynaklarda Çağatay Türkleri Özbek midir ya da ayrı bir halk mıdır sorusunun ortaya çıktığını yazar.¹⁷

Orta Asya tarihi ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapan Bartold, Özbek Türklerini oluşturan üç sub-etnosun arasındaki ayrım hakkında bazı bilgileri aktarır. Bartold'un araştırmalarına göre göçebe olan Türk ve Türkleşmiş Moğol boyları Maveräünnehir ve Harezmi bölgelerinde yerleşik hayata geçmelerine rağmen Sart adını benimsememişlerdir. Onlar kendilerini Türk olarak tanımlıyorlardı. Türkler ise Sart olarak Maveräünnehir ve Harezmi bölgelerinde yaşayan Tacikleri sayıyordu. XVI. yüzyılda Maveräünnehir ve Harezmi'i işgal eden Özbekler göçebe hayat tarzında olmayan şehir, kasaba ve köylerde yaşayan hem Çağatay Türklerini hem de Tacikleri Sart olarak kabul ediyorlardı. Bartold'a göre Orta Asya'nın Rusların kontrolüne geçmesinin ardından mezkûr bölgede kapitalizmin gelişmesi ve Avrupa kültürünün etkisi altında yukarıda

¹⁶ Terentev Sartları yakından incelerken şu sonuca varır: "Tip olarak değerlendirdiğimizde Sartlar ile Tacikler yakındır. Bazı bölgelerde Sartlar ile Tacikleri ayırt etmek de zordur. Hatta Sartlar ile Tacikler beraber yaşadığı bazı bölgelerde bu iki halk hem Sart hem de Tacik etnik adını kullanıyor."

XX. yüzyılın başlarında Fergana'da Sartların sayısının sürekli yükseldiği görülür. Bunun birinci nedeni doğal olarak Taciklerin Türklerin arasında eriyerek asimile olması ise ikinci neden Tacikler dili ve geleneklerini koruduğu halde Kuznesov'un da belirttiği gibi kendilerini Sart olarak tanımlamaya başlamasıdır. Çünkü Taciklerin çoğunluğu Hokand Hanlığı zamanında köle olarak Fergana Vadisine getirilmiştir. Bundan dolayı halk Taciklere köle nazarıyla bakıyordu. Köle adından kurtulmak için Tacikler kendilerini Sart olarak tanımlıyordu ve Tacik olduğunu gizliyorlardı. Örneğin 1897 yılındaki verilere göre Tacikler Namangan vilayetinde 45,5 bin, 1909 yılında 28 bin ve 1913 yılında 20 bini teşkil eder. Bu verilerden de anlaşıldığı kadarıyla Taciklerin çoğunluğu Sart olarak halk sayımlarından geçtiğini söylenebilir. Bkz: S. Abaşin, V. Buşkov, *a.g.e.*, Moskova- 2004, s. 43, 117.

¹⁷ B. H. Karmışeva, *Oçerki Etničeskoj İstorii Yujnıh Rayonov Tacikistana i Uzbekistana*, Moskova- 1976, s. 67.

sayılan üç sub-etnos birleşerek günümüz Özbek Türklerini oluşturmuştur.¹⁸

Eğer Rus Çarlığı ve SSCB dönemindeki arşiv belgelerine bakılırsa Bartold'un Özbeklerin ulusal oluşumu hakkındaki görüşlerinin doğru olduğu ortaya çıkar. Örnek olarak sadece Fergana Vadisi'ne bakılırsa 1880 yılından 1926 yılına kadar ki nüfus sayımlarında günümüz Özbeklerin içerisindeki birçok etnik grup Özbeklerden ayrı olarak gösterilir. Ancak İ.P. Magidoviç'in teklifine göre 1924-1926 yılları içerisinde onlar Özbekler ile birleştirilir. Fergana vadisindeki Karakalpak, Kurama, Kıpçak, Türk ve Kaşgarlılar 1824 yılında, Sart, Yüz, Hoca ve Çiganlar 1926 yılında tamamen Özbekler ile birleştirilmiştir.¹⁹

Göçebe Özbek Boylarının Sayısı ile İlgili Görüş Ayrılıkları

Özbekler ile ilgili yine bir önemli husus bu Göçebe Özbeklerinin 92 kabileden oluştuğu hakkındaki görüşlerdir. Tarihçi A. Askarov, Şeybani Han'ın ordusu 92 Özbek boyundan oluştuğunu söyler.²⁰ B. Ahmedov'a göre ise XVI. yüzyılın başında Maveräünnehir'e gelen Göçebe Özbekleri 24- 26 kabileden fazla değildi. Hatta *Tavorihi Güzide, nüsretname* eserine atıf yapan B. Ahmedov o 24 kabilenin listesi şu şekilde sıralar: Kuşçu, Nayman, Uygur, Kurlovut, Giraylı, Kiyat, Konurat, Tangut, Eçki, Durmon, Yoboku, Hitay, Çimbay, Şunkarlı, Şodbaklı, İycon, Kavçin, Mangit, Curgun, Ming, Başkurt, Macar, Solur, Kazan, Eçki Bayri. Ahmedov, Hafizi Taniş Buhârî'nin XVI. yüzyılın devamında Göçebe Özbeklerin boy sayısı kırka ulaştığı görüşünü ve Mahmud İbn Valî'nin XVII. yüzyılda Göçebe Özbeklerinin boy sayısının elliden geçtiği görüşlerini de kendi eserinde belirtir.²¹

Tarihi kaynaklarda Ebu'l Hayr Han 1429- 30 yılında 24 Özbek boyunun reisleri tarafından Han seçildiği hakkındaki bilgiler de vardır. *Etničeskiy Atlas Uzbekistana* eserinde o boyların listesi şu şekilde verilir:

¹⁸ V. V. Bartold, *a.g.e.*, Moskova- 1964, s. 313, 529.

¹⁹ S. Abaşin, V. Buşkov, *a.g.e.*, Moskova- 2004, s. 73, 81- 82.

²⁰ Türk ve Moğol geleneklerine göre askerler sefere çıkarken ailelerini de yanlarında bulundurduğunu vurgulayan Askarov, 92 boydan oluşan Göçebe Özbekleri Maveräünnehir'e gelirken her boydan bin aile, her ailede ortalama 6- 7 kişinin var olduğu sayılırsa XVI. yüzyılın başında Maveräünnehir'e 500- 600 bin Özbeğin geldiği sonucuna varır. Bkz: A. Askarov, *a.g.e.*, 2007, s. 271.

²¹ B. Ahmedov, *a.g.e.*, 1994, s. 378.

Kıyat, Mangıt, Baylı, Konurat, Tangut, Yidcan, Durmon, Kuşçu, Utarçı Nayman, Ugriş Nayman, Tubay, Taymas, Cat, Hitay, Barak, Uygur, Karluk, Keneges, Uşşun, Kurlaut, İmçi, Tuman ve Ming.²²

Mesud ibn Usman Kuhistanî'nin yazdığı *Tarih- i Ebu'l Hayr Han* eserine atıf yapan A. Madraimov ile G. Fuzailova, Burkut, Durmon, İyon, Keneges, Kıyat, Konurat, Kuşçu, Kurlaut, Masit, Tuboyi, Uşşun, Koonboyli, Kudagay, Mangıt, Muluc, Nayman, Uygur, Çimbay, Korlik, Yonkocar, Nukuz, Timat, Tuman- Ming ve Utarçı olmak üzere Göçebe Özbekler 24 boydan oluştuğu hakkındaki görüşe kendi eserlerinde yer verirler.²³

XIX. yüzyılın ortalarında Orta Asya'ya gelen Vambery ise Konurat, Kıpçak, Hitay, Mangıt, Noks, Nayman, Kulan, Kist, Az, Taz, Sayat, Cagalday, Uygur, Aybet, Durmon, Oşun, Kancıgalı, Nagay, Balgali, Minet, Calayır, Keneges, Kanglı, İçkili, Bavurlu, Alçın, Açmaylı, Karakursak, Birkulak, Tırkiş, Kettekese ve Ming boyuyla birlikte Özbeklerin 32 boydan oluştuğunu yazar. Ancak XIX yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında yazılan farklı kaynaklarda Özbekler 90, 92, 97 ve 102 boydan oluştuğu görüşleri de vardır.²⁴

Nosirov, Özbeklerin 92 boydan oluştuğunu ancak Şeybani Han ile Maveräünnehir'e sadece 27 boy geldiğini, diğer boylar Göçebe Özbeklerinden önce Maveräünnehir'e gelerek yerleşik hayata geçen boylar olduğunu söyler. Yazara göre o 27 boyun listesi şunlardan ibaretti: Durmon, Cuboyi, Çimbay, Uygur, Burkut, Kıyat, Konurat, Nayman, Kuşçu, Mangıt, Uşun, İyon, Tangut, Utarçı, Ukariş Nayman, Cot, Hitay, Karluk, Keneges, Eçki, Tuman, Ming- Avangara, Kanbul, Karavul, Toymas, Kurlavut ve Barlas.²⁵

Sadece iki sayfadan oluşan *Nasabnoma- i Özbek* eserinde Ming, Yüz, Kırk, Özbek, Un Kacot, Celayir, Saray, Konurat, Alçın, Argın, Nayman, Kıpçak, Çakmak, Azak, Kalmak, Torlik, Tudak, Burlok, Samarçik, Kibça, Kelaçi, Kınakaş, Buyrak, Urot, Kıyat, Hitay, Tunidi, Uzculaçi, Koyçi, Utaci, Bulotçi, Cuyut, Cob, Çilçut, Buymaut, Uymaut, Arlat, Kereit, Ungut,

²² A. İlhamov, L. Jukova, *a.g.e.*, 2002, s. 272.

²³ A. Madraimov, G. Fuzailova, *Manbaşunoslik*, Taşkent- 2007, s. 217.

²⁴ A. İlhamov, L. Jukova, *a.g.e.*, 2002, s. 273.

²⁵ U. Nosirov, *a.g.e.*, 2012, s. 334- 335.

Tangut, Manbit, Çilçuvit, Mesit, Merkit, Burkut, Kurlas, Ukalan, Karı, Arap, İloçi, Cuburgan, Tişlik, Kerey, Türkmen, Durmon, Tabın, Tama, Ramadan, Kuytan, Uyşın, Badiyi, Hafız, Kırgız, Macar, Kuçalık, Savran, Bahrih, Uyris, Cubrot, Biday, Tatar, Tabaş, Miçkir, Suldus, Tuboyi, Tilov, Kirdor, Baktiya, Karkin, Şirin, Oğlan, Kurlat, Bağlan, Çınbay, Çehilkas, Uygur, Agar, Yobu, Targil, Türkân ve Kohat olmak üzere Özbeklerin 92 boyunun tamamının listesi verilir.²⁶

Karmışeva da kendi eserinde Göçebe Özbeklerinin 92 boydan oluştuğu hakkındaki geleneksel bakışlara değinir ancak o boyların listesini vermez. Karmışeva daha çok 92 boyun arasına Orta Asya'da yaşayan Türk ve Türk olmayan halk ve boyların da eklenerek gösterildiğini okuyucunun nazarına sunmaya çalışır. Özbek boylarının listesindeki bu karmaşıklıklara kendisinden önce de birçok araştırmacıların değindiğini ancak bu problemin hâlihazır da çözülmediğini söyler. Halk arasında 32, 36, 92 ve hatta 96 Özbek boyunun olduğu hakkındaki görüşlerin de mevcut olduğunu belirtir.²⁷

Sonuç olarak Özbek boylarının net sayısı hakkında tarihçiler arasında ortak fikir yoktur denilebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere 24, 26, 27, 32, 36, 90, 92, 96, 97 ve 102 Özbek boyunun olduğu hakkında görüşler mevcuttur. Bu boyların arasında Karmışeva'nın da dediği gibi birçok Türk ve Türk olmayan halkların da adı geçer (Arap, Kırgız, Kıpçak, Türkmen, Tatar, Uygur). Bundan dolayı da Özbek boylarının sayısını belirtmek tarihçi ve etnografların işini yine de zorlaştırmaktadır. Yukarıda gösterilen Özbek boylarının listesini veren eserlerin her birinde boyların sayısı aynı olarak gösterilse bile boy adları birbirinden farklı olarak geçer. Bu da ilgi çekici bir detaydır.

Özbek boyları ile ilgili diğer bir mühim konu Özbek boylarının Özbek etnik adını benimseyip benimsemediğidir. Zarubin kendi eserinde bu konuya değinirken kimliklerini korumak ve geliştirmek için daha elverişli koşullardaki Özbek boyları adeta ayrı bir etnik (ulus) bilincine ulaştıklarını, az sayıdaki boylar ise genel Özbek kitlesi içinde eriyerek yok olduklarını yazar. Zarubin ayrı bir etnik bilincine ulaşan boylara örnek olarak Hive'deki Karakalpakları, Fergana'daki Kıpçakları ve Semerkant

²⁶ A. Madraimov, G. Fuzailova, *a.g.e.*, 2007, s. 218.

²⁷ B. H. Karmışeva, *a.g.e.*, 1976, s. 211.

ile Fergana'da yaşayan Türkleri gösterir.²⁸ Ancak bu listeye Karluk, Kurama, Mangıt, Ming, Sançıklı vb. eklenebilir.

Tarihçi ve etnograflar kabaca Özbeklerin üç büyük sub-etnosun birleşmesinden oluştuğunu söyler (Sart, Çağatay Türkleri ve Göçebe Özbekleri). Bu konuya çalışmanın gidişatında değinilmişti. Üç sub-etnosun dışında Özbeklerin terkinde yine birkaç büyük etnik grup mevcuttur. Aşağıda o grupların arasından tarihi eskiye dayanan Türk kökenli Kıpçakların Özbekler ile birleştirilmesinin detaylarına değinilecektir.

Kıpçakların Özbekler ile Birleştirilmesi

Kıpçaklar²⁹, Özbek Türklerini oluşturan Sart, Çağatay Türkleri ve Göçebe Özbeklerinden sonraki en büyük etnik grup sayılır. 1920

²⁸ İ. Zarubin, *Spisok Narodnostey Turkestanskogo Kraya*, Leningrad- 1925, s. 14.

²⁹ VIII- IX. yüzyıllarda Kıpçaklar Kimaklara siyasi yönden bağlı idi. O dönemlerde Kıpçaklar Kimaklar ile beraber doğuda Altay dağlarından batıda Ural nehrine kadar, kuzeyde Sibirya'nın ormanlı şeritlerinden güneyde Çu ve Talas nehirlerinin aşağı akımlarına kadar olan alanda yaşamışlardır (S. M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, İstanbul 2019, s. 169). Ancak X. yüzyılda Karakitayların ve XI. asrın sonu XII. asrın başlarında Naymanların saldırısı sonucunda Kıpçaklar Batıya doğru göç etmek zorunda kalır (A. Isakov, *Kırgız Moğol İlişkileri (IX. XV. yüzyıllar)*, Ankara 2017, s. 68). Bu göçler sırasında ekser Kıpçak boyları Yayık ve İtil arasına yerleşirken bazı Kıpçak boyları Güneye doğru ilerleyerek Sırderya kıyılarına yerleşir. Daha sonra yapılan araştırmalara göre Kıpçak boyları Sırderya'yı geçerek Maverünnehir'in iç kısımlarına ve Fergana Vadisine yerleştiği ortaya çıktı (A. Askarov, *a.g.e.*, 2007, s. 263).

Yukarıdaki verilerden anlaşıldığı üzere günümüz Özbekistan topraklarına Kıpçakların kalabalık bir şekilde yerleşmesi XI.- XII. asırlarda başlayarak XX. asra kadar devam etmiştir. Kıpçakların bu göçlerinin nedeni onların hayat tarzlarından gelip çıktığı halde hayvanları için otlak alan arayışı olduğu düşünülür. Diğer yandan Kıpçaklar birilerinin baskısı altında Özbekistan topraklarına sürüldüğü dönemler de olmuştur. Örneğin Emir Timur'un Altın Orda'ya seferleri sırasında Deşt-i Kıpçak'taki kalabalık Kıpçak kitlesini zorla Maverünnehir'in iç kısımlarına göç ettirildiği bilinir (K. Şaniyazov, *K Etniçeskoj İstorii Uzbeksogo Naroda (İstoriko- Etnografiçeskoje İsledovanie na Materiyalah Kıpçaksogo Komponenta)*, Taşkent- 1974, s. 77; A. Askarov, *a.g.e.*, 2007, s. 258). XIV. yüzyılın sonlarında Deşt-i Kıpçak'ta ortaya çıkan siyasi kriz nedeniyle Kıpçaklar Şibanî Han önderliğindeki Göçebe Özbekler ile beraber Maverünnehir'e sıradaki göçlerini gerçekleştirir. XVII.- XVIII. asırlarda Kalmakların Deşt-i Kıpçak'a saldırıya geçmesi nedeniyle Kıpçaklar yine kalabalık bir şekilde günümüz Özbekistan topraklarına göç etmek zorunda kalır (B. M. Babacanov, *Kokandskoe Hanstvo: Vlast, Politika, Religiya*, Tokyo- Taşkent 2010, s. 91).

yılındaki verilere göre Semerkant vilayetinde 52 bin ve Fergana vilayetinde 42,5 bin Kıpçak istikamet ederdi.³⁰ Ancak bu verilerin ne kadar doğru olduğu tartışma konusudur. Çünkü XIX. yüzyılda Zerefşan vadisinde ortalama 200 bin civarında Kıpçak vardı. 1920 yılında ise

Kıpçaklar kendi istekleriyle veya birilerinin baskısı altında Özbekistan topraklarına göç etmeye maruz kalsalar bile her zaman kısa sürede toparlanarak mezkûr bölgenin siyasi hayatında kendi yerini almayı başarmıştır. Örneğin Timurlular döneminde Kıpçaklar büyük bir siyasi güce dönüşmüşlerdi. Kıpçak asıllı Hüsrev Şah Kulob ve Badahşan'dan Belh ve Termez'e kadar olan alanı yönettiğini bilinir. Şibanî Han önderliğindeki Göçebe Özbekler Maverünnehr ve Horasan bölgesini zapt ederken Timurlulara bağlı Kıpçaklar Babür ile birlikte ta Hindistan'a kadar gitmişlerdir (B. H. Karmışeva, *a.g.e.*, 1976, s. 170). Kıpçak asıllı Hocamkulu Bey Belhî'nin *Tarih- i Kıpçak Hani* adlı eseri Özbekistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan topraklarında yaşayan Kıpçakların siyasi ve kültürel tarihi açısından çok önemlidir. Yazarın aktardığı bilgilere göre onun babası İmamkulu Bey Buhara Hanlığının altıncı hükümdarı Subhankulu Han döneminde Kuşbeği siyasi görevini yapmıştır. Birde İmamkulu Bey Belh'e bağlı Darvaz vilayetinin yöneticisiydi. Hocamkulu Bey Belhî'nin dedesi ise Hindistan'daki Babürlülerin yöneticisi Şah Cahan'ın asker komutanlarının biriydi (E. Hurşut, "Tarih- i Kıpçak Hani"- Vajny İstoçnik po İstorii Sredney Azii i Severnogo Afganistana XVI- XVII Vekov, Uzbekistonda İctimoiy Fanlar Dergisi, Taşkent- 1981, No: 6, s. 56).

Buhara Emirliğindeki Kıpçak kökenli diğer bir siyasi figür Hayit Bey'dir. O XVII asrın sonu XVIII. asrın başlarında "Datkah" unvanıyla Emir'in hizmetinde bulunmuştur. Tarihi kaynaklarda Hayit Bey yetenekli asker komutanı olarak sıfatlanır. Diğer yandan Hayit Bey çok zengin olduğundan ölümünden birkaç yıl evvel (Ö:1705) kendi parasına Buhara şehrinin doğu kısmına Rabat inşa ettirmiştir (K. Şaniyazov, *a.g.e.*, 1974, s. 106). Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere Kıpçaklar XVI.- XVII. asırlarda hem Hindistan'daki Babürlülerin hem de Buhara Emirliğinin siyasi hayatında aktif rol aldıkları sonucuna varılabilir.

Kıpçaklar Hokand Hanlığında da siyasi ve askeri alanlarda diğer etnik gruplara göre her zaman üstünlük sağlamışlardır. Nalivkin, Hokand ordusundaki en iyi askeri birlikler Kıpçaklardan oluştuğunu yazar. Devamında Kıpçaklar kendi askeri yeteneklerinin farkında olduğunu ve bundan gurur duyduklarını vurgular (V. İ. Nalivkin, *a.g.e.*, 1886, s. 155). Ancak Kıpçakların bu üstünlüğü kendi aralarında yaptıkları mücadeleler sonucunda zayıflamıştır. Sartlar bu fırsattan yararlanarak Kıpçakların üstünlüğünü tamamen kırmak amacıyla Hokand Hanlığı hükümdarı Hüdayar Han ile ittifak kurar. 1852 yılında Hanlıktaki diğer etnik grupları yanlarına çekmeyi başaran Sartlar ile Hüdayar Han Kıpçak kıyımına başlar. Bu kanlı mücadele sırasında 20 binden fazla Kıpçak öldürülerek malvarlıklarına el konulur (H. N. Bababekov, *Narodniye Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i ih Sosialno- Ekonomičeskiye i Političeskiye Predposilki (XVIII- XIX VV.)*, Uzbekskoy SSR Fan Yayınları, Taşkent 1990, s. 68-69-70; R. N. Nabiyev, *İz İstorii Kokandskogo Hanstva (Feodalnoye Hozyaystvo Hudayar- Hana)*, Taşkent 1973, s. 41-42-43- 44- 45- 46).

³⁰ İ. Cabborov, *a.g.e.*, 1994, s. 81.

Zerefşan'daki Kıpçakların sayısı 52 bin olarak gösterilir.³¹ Fergana vilayetinde ikamet eden Kıpçakların da sayısı resmî belgelerde azaltılarak Özbek, Sartların ise çoğaltılarak gösterildiği görülür. Örneğin Kostenko ve Kaufman'ın 1880 yılındaki verilerine göre Fergana vilayetinde 70 binden fazla Kıpçak ikamet ediyordu. Ancak 1897 yılındaki nüfus sayımlarında Fergana vilayetinde 7584 Kıpçak ikamet ettiği kaydedilir. Turçaninov'un aynı yıldaki verilerinde ise Fergana'daki Kıpçakların sayısı 45 353 olarak gösterilir. 1904'ten itibaren resmî belgelerde Kıpçakların sayısında yine biraz artış olduğu gözetilir. Örneğin 1904'te 57 140, 1905'te 57 877, 1906'da 63 511, 1907'de 69 252, 1908'de 59 853, 1909'da 60 123, 1910'da 64 856, 1911'de 64 333, 1913'de 71 931, 1914'te 68 193 Kıpçak Fergana vilayetinde yaşadığı gösterilir. 1917 yılından itibaren yine Kıpçakların sayısı azaltılarak gösterilmeye başlar. Örneğin Magidoviç'in verilerine göre 1917 yılında 42 449, Zarubin'in verilerine göre ise 40 882 Kıpçak Fergana vilayetinde ikamet ediyordu. 1926 yılına gelindiğinde ise Kıpçakların sayısı sadece 32 974'tü teşkil eder. Özbeklerin sayısı ise 1880 yılındaki verilere göre 19 852 iken 1926 yılına gelindiğinde rekor kırarak 1 265 395'şe ulaşır. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere nüfus sayımlarında Kıpçaklar başta olmak üzere küçük etnik gruplar tamamen veya kısmen Özbek olarak gösterilmeye başladığı kanaatine varılabilir.³²

İ. P. Magidoviç'in teklifine göre 1924-1926 yılları içerisinde birçok etnik grup Özbekler ile birleştirilirken Kıpçaklar da bu listeye eklenir. Ancak Kıpçaklar bu habere sıcak bakmamışlardır. Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisindeki Kıpçaklar İ.İ. Zarubin'in yazdıklarına göre A.N. Samoyloviç'e mektup yollayarak kendilerini Kırgız veya Kazakların bünyesinde özel hukuklara sahip özerk birime ayırma talebinde bulunmuşlardır. Çünkü Kıpçaklar Özbek ve Sartilara göre Kırgızlar ile Kazakları kendilerine daha yakın akraba olarak

³¹ Şaniyazov, sayılardaki farklılıkların başlıca sebebi olarak 100 yıl içerisinde Kıpçakların büyük bir kısmının yerleşik hayata geçerek boy ve uruk yapılarını kaybettiklerini ve netice itibariyle Özbeklerin arasında eridiklerini ifade etmiştir. Fakat XX. yüzyılın başlarında yapılan araştırmalarda, Kıpçakların hâlâ bölgedeki Özbek ve Sartlar ile rekabet halinde olduğu kaydedilir. Bkz: K. Şaniyazov, *a.g.e.*, 1974, s. 110- 111; İ. Cabborov, *a.g.e.*, 1994, s. 82.

³² S. Abaşin, V. Buşkov, *a.g.e.*, Moskova- 2004, s. 91- 92- 93- 94- 95- 96.

görüyorlardı.³³ Diğer yandan Kıpçaklar Özbek ve Sartlar ile ta eskiden beri rekabet halindeydi. Bu rekabet bilindiği üzere Hokand Hanlığı zamanında kanlı çatışmalara neden olmuştu. 1852- 1853 yıllarındaki çatışmalarda 20 binden fazla Kıpçak öldürülerek malvarlıklarına el konulduğu düşünülmektedir.³⁴

Özbek boyları ile sadece Hokand Hanlığı'ndaki değil, Buhara Emirliği'ndeki Kıpçakların da rekabet halinde olduğunu dikkate alınmalı. Hatta XX. yüzyılın başlarında yapılan araştırmalara göre Buhara ve Semerkant vilayetlerinde yaşayan Kıpçaklar kendilerini Özbek olarak tanımlamıyorlardı bile.³⁵ 1924 yılında Orta Asya'da ulus devletlerin oluşturulması ve SSCB'nin bu devletler çerisindeki uyguladığı etnik politikaları sonucunda Kıpçaklar gibi birçok etnik grup kendi isteği haricinde Özbekler ile birleştirilir. Ancak SSCB'nin bu etnik politikası yeni kurulan ulus devletlerin arasında bazı tartışmalara da neden olur. Örneğin Kırgızistan taraf Kırgız ve Kıpçakların yaşadığı bölgelere davacı olurken Özbek tarafı da kendilerine akraba toplulukların yaşadığı Kırgızistan'ın güney bölgesinin bazı kısımlarına davacı olur.³⁶ Ancak bu ciddi meseleyi SSCB yönetimi görmezden gelmiştir. Bunun sonucunda 1990 ve 2010 yıllarında Kırgız ve Özbekler arasında kanlı çatışmalar patlak verdi. Fakat bu mesele araştırmannın konusu haricinde olduğu için detaylarına girilmeyecektir.

Sonuç olarak Özbekistan topraklarındaki Kıpçakların boy ve uruk yapısına bakacak olursak Fergana vadisinde Kugay, Bugaç, Kumuşay, Ulmas, Yaşık, Caydak, Puçukoy, Elatan, Bugaz, Ogim, Taz, Sirmok, Ceti Kaşka, Kutluk Sait, Çerik, Kökmoyun, Toru- Aygır, Turt- Toy, Tabıldı, Çangarakçı, Çial, Kulan, Ak- Buyra, Kara- Bovur, Başkırt, Tikan, Kara-Tikan, Sarı- Kıpçak, Karamoyun gibi Kıpçak boyları vardır.

Zerafşan vadisinde ise Toguzuruu veya Toguzbay, Ceti-uruu, Parça-Kıpçak, Ak- Kıpçak, Kara- Kıpçak, Sarı- Kıpçak, Kıpçak- Saray gibi Kıpçak

³³ İ. Zarubin, *a.g.e.*,1925, s. 17.

³⁴S. Frederick Starr, "Ferghana Valley: *The Heart of Central Asia*, M. E. Sharpe, Inc., New York, London- 2011, s. 36.

³⁵ İ. Cabborov, *a.g.e.*,1994, s. 82.

³⁶ S. Abaşın, V. Buşkov, *a.g.e.*, Moskova- 2004, s. 83.

boyları yaşar. Bu saydığımız her boy kendi içerisinde de birçok küçük uruklara ayrılır.

Harezmi bölgesindeki Kıpçaklar sekiz boydan oluştuğu için kendilerini *Sekiz Uruk* olarak tanımlar. Sekiz Uruk Kıpçakları şu boylardan ibarettir: Kanglı, Kancıgalı, Şunkorlu, Tuyaklı, Uyşin, Oyrot, Tama, Bolgalı. Sekiz Uruk Kıpçaklarının dışında Harezmi'de Kara- Kıpçak ve As gibi Kıpçak boyları da ikamet ettiği bilinir.³⁷ Özbekistan'ın başka bölgelerinde de Kıpçak boyları mevcuttur. Nitekim o Kıpçak boyları küçüktür veya diğer boylar ile birleşerek yeni boy birliklerini oluşturmuştur.³⁸

Sonuç

Tarihî kaynaklarda Özbekler 1335 yılından itibaren zikredilmeye başlamıştır. Ancak o dönemlerde Özbek etnik adı belli bir ulusun değil Türk ve Moğol boylarının siyasi birleşmesinin adı olmuştur. V. V. Bartold'un yazdıklarına göre Özbekler bir ulus olarak XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında Orta Asya Rusya'nın kontrolüne geçmesinin ardından kapitalizmin ve Avrupa kültürünün etkisi altında şekillenmeye başlamıştır. A. Askarov da kendi eserinde Bartold'un fikirlerine benzer bilgiler aktarır. Ona göre Özbek kelimesine etnik anlam ve içerik kazandırma çabaları SSCB döneminde olmuştur. Bu planı gerçekleştirmek için komünist parti radyo, gazete ve resmî belgelerde Kıpçak, Karluk, Nayman ve Mangıt gibi etnik terimleri kullanmayı yasaklayarak Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içerisindeki bütün etnik grupları Özbekler ile birleştirme kararı almıştır. Bununla beraber küçük etnik grupların dil ve kültürünü yok ederek onların genel Özbek kitlesi içerisinde erimesini sağlamak için ülke yönetimi okullarda sadece Özbek dilinde eğitim vermek, dağlık bölgelerdeki etnik grupları diğer bölgelere göç ettirmek gibi politikaları uygulamıştır. Bu yapılan etnik politikalar XX. yüzyılın 80'li yıllarında kendi neticelerini vermeye başlamıştır ve Özbek kelimesi büyük ölçüde etnik anlam ve içerik kazanmıştır.

³⁷ K. Şaniyazov, *a.g.e.*, Taşkent- 1974, s. 116. 123- 124. 127.

³⁸ Özbekistan topraklarındaki Kıpçaklar diğer boylar ile birleşerek Kıtay Kıpçak, Kazak Kıpçak, Nogay Kıpçak v.b. boy birliklerini oluşturmuştur. Bkz. K. Şaniyazov, *a.g.e.*, 1974, s 109- 116.

SSCB yönetiminin Özbekistan topraklarındaki etnik grupların tamamını Özbekler ile birleştirme kararı toplum tarafından olumlu karşılanmamıştır. Şehir, kasaba ve köylerde eski zamanlardan beri yaşayan ve çiftçilik, zanaat ve ticaret ile uğraşan halk (Sartlar ile Çağatay Türkleri) 1930'lu yıllara kadar Özbek etnik adını kabul etmemiştir. Onlar daha çok Türk etnik adını benimsediğinden ülke yönetiminden kendilerinin Türk olarak tanınmasını talep etmişlerdir. Özbekistan topraklarındaki Kıpçaklar da Özbekler ile birleştirilirken Kıpçaklar ülke yönetimine başvurarak kendilerini Kırgız veya Kazakların terkinde özel hukuklara sahip özerk bir birime ayırmayı talep etmiştir. Ancak bu talepler her defasında cevapsız kalmıştır. SSCB yönetiminin baskısı altında bu etnik gruplar birleşerek günümüz Özbek Türklerini oluşturmuştur.

Kaynakça

Abaşin, S. Buşkov, V. *Ferganskaya dolina: etniçnost, etniçeskiye prosesi, etniçeskiye konfliktı*, Nauka Yayınları, Moskova- 2004.

Ahincanov, S. M. *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2019.

Ahmedov, B. *Gosudarstvo Koçevih Uzbekov*, Nauka Yayınları, Moskova-1995.

Ahmedov, B. *Tarihdan Saboklar*, Ukituvçi Yayınları, Taşkent-1994.

Askarov, A. *Uzbek Halkining Etnogenezi va Etnik Tarihi*, Universitet Yayınları, Taşkent- 2007.

Bababekov, H. N. *Narodniye Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i ih Sosialno-Ekonomiçeskiye i Politiçeskiye Predposilki (XVIII- XIX VV.)*, Uzbekskoy SSR Fan Yayınları, Taşkent 1990.

Babacanov, B. *Kokandskoe Hanstvo: Vlast, Politika, Religiya*, Yangi Naşr Yayınları, Tokyo- Taşkent 2010.

Bartold, V. V. *Soçineniya, Tom II, C. 2, Rabotı po Otdelnım Problemam İstorii Sredney Azii*, Nauka Yayınları, Moskova 1964.

Bromley, Yu. *Oçerki Teorii Etnosa*, Nauka Yayınları, Moskova- 1983.

Cabborov, İ. *Uzbek Halki Etnografiyasi*, Ukituvchi Yayınları, Taşkent-1994.

Demir, N. *Ebulgâzi Bahadır Han- Şecere- i Türk Türkün Soy Kütüğü*, Altınordu yayınları, 2020.

Doniyorov, A. H., Buriev, O., Aşirov, A. A. *Markaziy Osiyo Halklari Etnografiyasi, Etnogenezi va Etnik Tarihi*, Yangi Naşr Yayınları, Taşkent- 2011.

Gubayeva, S. *Ferganskaya Dolina, Etniçeskiye Prosesı na Rubeje XIX.- XX. vv.*, LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co. KG, Saarbrücken- 2012.

Hurşut, E. *Tarih- i Kıpçak Hani- Vajniy İstoçnik po İstorii Sredney Azii i Severnogo Afganistana XVI- XVII Vekov*, Uzbekistonda İctimoiy Fanlar Dergisi, Taşkent- 1981, No: 6.

İlhamov, A. Jukova, L. *Etniçeskiy Atlas Uzbekistana*, LiA R. Elinina Yayınları, 2002.

İsakov, A. *Kırgız Moğol İlişkileri (IX. XV. yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

Karmışeva, B. H. *Oçerki Etniçeskoy İstorii Yujnih Rayonov Tacikistana i Uzbekistana*, Nauka Yayınları, Moskova- 1976.

Madraimov, A. Fuzailova, G. *Manbaşunoslik*, Fan Yayınları, Taşkent- 2007.

Nabiyev, R. N. *İz İstorii Kokandskogo Hanstva (Feodalnoye Hozyaystvo Hudayar- Hana)*, Uzbekskoy SSR Fan Yayınları, Taşkent 1973.

Nosirov, U. *Uzbeklar Şacarasi: Etnik Tarihga Holis Nazar*, Extremum Press Yayınları, 2012.

Starr, S. Frederick. *Ferghana Valley: The Heart of Central Asia*, M. E. Sharpe, Inc., New York, London- 2011.

Şaniyazov, K. *K Etniçeskoy İstorii Uzbekskogo Naroda (İstoriko-Etnografiçeskoye İsledovanie na Materiyalah Kıpçakskogo Komponenta)*, Uzbek SSR FAN Yayınları, Taşkent- 1974.

Şaniyazov, K. *Uzbek Halkining Şakllaniş Carayoni*, Şark Naşriyot Matbaa yayınları, Taşkent- 2001

Yılmaz, S. *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara- 2008.

Zarubin, İ. *Spisok Narodnostey Turkestantskogo Kraya*, Leningrad- 1925.

Extended Abstract

While creating this article, we aimed to reveal the different views of historians and ethnographers on the ethnic history of the Uzbeks, the most populous Turkish community in Central Asia. In this direction, we tried to collect as much information as possible by examining the ethnic history books published during the USSR period and after the independence of Uzbekistan in 1991. As the main source, one of the famous historians we benefited from the books of V.V. Bartold, A. Askarov, B. Ahmedov, K. Shaniyazov, B. H. Karmysheva, I. Jabborov and S. Gubaeva.

If we look at the historical sources, the first information about the Uzbeks begins to appear in 1335. However, at that time, the Uzbeks had not completed their national formation. It was just a political union that brought together nomadic tribes. According to the writings of V.V. Bartold, the Uzbeks were shaped as a nation under the influence of the developing capitalism and European culture after Central Asia came under the control of Russia. A. Askarov also in his own work it conveys information similar to V.V. Bartold's ideas. According to the author, the use of ethnic terms such as Kipchak, Karluk, Naiman and Manghud was prohibited during the USSR period. On the other hand, the administration of the USSR forced the nomadic and small ethnic groups of the mountainous regions to move to the fields prepared for growing cotton in Mirzachol, Shirabad, Karshi and the Ferghana Valley and ensured their assimilation with the Uzbeks. Thus, in the 80s of the 20th centuries, the word Uzbek acquired an ethnic meaning and content. Thus, historians have concluded that the national formation of the Uzbeks was largely the product of the USSR administrations effort to establish a national identity in the region.

While many ethnic groups were united with Uzbeks by the USSR administration in 1924-1926, Kipchaks were added to this list. However, the Kipchaks did not take kindly to this news. The Kipchaks within the Uzbek Soviet Socialist Republic demand to separate themselves into an autonomous unit within the Kyrgyz or Kazakhs. Because the Kipchaks saw the Kyrgyz and Kazakhs as closer relatives than the Uzbeks and Sarts. On the other hand, Kipchaks were in competition with Uzbeks and Sarts for a long time. As it is known, this rivalry caused bloody conflicts during the Kokand Khanate. It is thought that more than 20 000 Kipchaks were killed and their properties were confiscated during the conflicts between 1852 and 1853.

The Kipchaks in the Bukhara Emirate were also in competition with the Uzbeks. In fact, according to research conducted at the beginning of the 20th century, the Kipchaks living in the provinces of Bukhara and Samarkand did not even consider themselves Uzbek. In 1924, as a result of the creation of national

republics in Central Asia within the USSR and the wrong ethnic policies within these republics, many ethnic groups such as the Kipchaks were united with the Uzbeks against their will. However, this ethnic policy of the USSR also caused some discussions among the newly established nation republics. For example, while the Kyrgyz side is litigating the regions inhabited by Kyrgyz and Kipchaks, the Uzbek side is litigating some parts of the southern region of Kyrgyzstan, where their relatives live. Such a false ethnic policy of the USSR was implemented not only in Central Asia, but also in the Caucasus and Eastern Europe. Even if the people were seriously disturbed by these policies, they could not express their discontent under the totalitarian system of the USSR. However, as the central power of the USSR weakened in the 1980s, international conflicts began to arise on the border of the Central Asian, Caucasian and East European Soviet Socialist Republics. The largest of these conflicts took place in 1990 between Kyrgyz and Uzbeks in southern Kyrgyzstan and between Azerbaijanis and Armenians in the Caucasus. Even after the collapse of the USSR, these conflicts did not cease. In 2010, there was another conflict between the Kyrgyz and the Uzbeks. We will not go into the details of this issue, as this is a separate large topic. We hope that other researchers will explore these issues.

In the light of all this information, it is possible to say that the ethnic formation of the Uzbeks still continues. Ethnically, we see that many small ethnic groups unite within the Uzbeks and act as a single nation. But it is not possible to say that this unity and movement is of their own free will. Although the Sarts, Chagatai Turks and Kipchaks contributed greatly to the Uzbek ethnic structure, it has not been clarified whether they are Uzbek or not. This situation can be shown as one of the main reasons for the continuation of the differences of opinion between historians and ethnographers.